

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**БЕРДАҚ НОМИДАГИ ҚОРАҚОЛПАҚ ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

ЮРИДИКА ФАКУЛЬТЕТИ

**«ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ПРОЦЕССИ ВА КРИМИНАЛИСТИКА»
КАФЕДРАСИ**

КУРС ИШИ

**Мавзу: «Жиноятда иштирокчилик турларининг ҳуқуқий
аҳамияти»**

Бажарган:

Тургалиев Т

Нукус 2012.

ЖИНОЯТДА ИШТИРОКЧИЛИК ТУРЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АҲАМИЯТИ.

Режа:

Кириш.

I-БОБ. ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИДА ЖИНОЯТДА ИШТИРОКЧИЛИК ТУШУНЧАСИ.

§.1. Жиноят ҳуқуқида жиноятда иштирокчилик тушунчаси ва асосий белгилари.

§.2. Жиноятга дахлдорлик ва унинг узига хос жиҳатлари.

II-БОБ. ЖИНОЯТДА ИШТИРОКЧИЛИК ТУРЛАРИ.

§.1. Жиноятда иштирок этишда бажарувчининг ўрни

§.2. Жиноят ташкилотчиси

§.3. Жиноят содир этишда ёрдамчи

§.4. Жиноятда иштирок этишда далолатчи

III-БОБ. ЖИНОЯТДА ИШТИРОКЧИЛИК ТУРЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АҲАМИЯТИ.

§.1. Жиноятда иштирокчилик турларининг ҳуқуқий аҳамияти.

§.2. Жиноятда иштирок этган шахсларнинг жавобгарлик дойраси.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар.

Кириш.

Республикаимиз Президенти И.А.Каримов ўз маърузаларида қўйидаги фикрларга ўз эътиборини қаратиб ўтганди “Биз мамлакатимизда ҳуқуқий давлат, демократик жамият барпо этиш, инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини энг олий ва устивор қадрият сифатида қарор топтириш борасида ўтган давр мобайнида қонунчилик соҳасида ва амалий сиёсатимизда қандай натижа ва ютуқларни қўлга киритган бўлсак, уларнинг барчаси Конституциямизда муҳирлаб қўйилган талаб ва тамойиллар билан узвий боғлиқдир”.¹

Бугун биз янги давлат, янги жамиятда яшаб, фаолият юритаяпмиз. Бунда ижтимоий-иқтисодий, маънавий, сиёсий муносабатлар одамларнинг онги ва тафаккури ҳам ўзига хос равишда кундан кунга ривожланиб бормоқда. Буларнинг барчаси янги қадриятлар ва демократик тамойилларга, адолатли жамият талабларига уйғунлашади. Бу жараёнларнинг энг муҳим жиҳати шундан иборатки, жамиятда, давлатда қонун устуворлигини таъминлаш, давлат ва фуқаро ўртасидаги турли янги муносабатлар шаклланиши, қолаверса, инсон, унинг ҳаёти, ҳуқуқ ва эркинлиги, шаъни ва қадр қимматини юқори даражага қўйилиши муҳим ўрин эгаллайди.

Бугун биз қураётган давлат ҳақиқий демократик давлат бўлиши йўлида давлатнинг ҳар бир фуқароси, унинг эртанги куни учун фидойилик кўрсатиши лозимдир. Зеро, бугунги жамиятни турли жабҳаларидаги соҳалар етук, ўз касбини ҳақиқий ардоқлайдиган, унинг учун бутун куч ғайрати билан меҳнат қиладиган кадрларга муҳтож. Шундай экан бу жамиятда ҳеч бир инсон лоқайд бўлиб қолиши мумкин эмас.

Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг (2001 йил 29-августда бўлиб ўтган) олтинчи сессияси Ўзбекистоннинг суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштиришда туб бўрилиш ясади. Давлатимиз Президенти И.А.Каримов мазкур сессияда «Адолат-қонун устуворлигида» мавзусида қилган маърузасида *«Энг аввало жазоларнинг репрессив, озодликдан маҳрум қилиш ҳолларини қисқартириш ҳисобига қонунчиликнинг адолат ва инсонийлик каби тамойилларини кучайишини ва амалда қўлланишини таъминлашамиз зарур»*² деб таъкидлаб ўтдилар. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ана шу сессияда қилган маърузаларида суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш йўлида аниқ таклифлар қилинди ва шу таклифлар асосида Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексига бир қанча қушимчалар ва ўзгартиришлар киргизилди. Бу қушимча ва ўзгартиришлар Жиноят Кодекси Махсус Қисмининг моддаларида озодликдан маҳрум қилиш жазосини тайинлашни чеклаш ва жазони фақат оғир ёки ўта оғир жиноятларни содир қилган шахсларга нисбатангина тайинлаш кераклигидан, айбдор билан жабрланувчи келишганлиги муносабати билан жавобгарликдан озод қилиш, келтирилган зарарни айбдор қоплаган ҳолда озодликдан маҳрум қилишни

¹ Каримов И.А. “Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш – устивор вазифамиздир” Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2006 йил 7 декабрь. –Т.: “Ўзбекистон” 2007

² И.А.Каримов. Адолат – қонун устуворлигида. Газ: Халқ сўзи. –Т., 2001 йил.

кўллამасликдан иборат бўлди. Суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш йўлиди қилинган ишлар туфайли Ўзбекистон Республикасининг жиноят ҳуқуқи ҳам янги ривожланиш босқичига ўтди.

Янги ривожланиш босқичидаги давлатимиз жиноят ҳуқуқидаги марказий масалалардан бири, бу - жиноятда иштирокчилик тушунчаси, жиноятда иштирокчиликнинг мазмуни ва моҳияти, жиноятда иштирокчилик турлари, жиноятни иштирокчиликда содир қилган шахсларнинг жиноий жавобгарлик доирасининг ҳуқуқий аҳамияти бўлиб ҳисобланади. Маълумки, иштирокчиликда содир этилган жиноятлар ўз хусусиятига кўра кескин бўлади, чунки бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган жиноятларнинг ижтимоий хавфлилик даражаси юқоридир, бир киши томонидан содир этилган қилмишлардан кўра бир гуруҳ шахслар томонидан амалга оширилган жиноят туфайли ижтимоий муносабатларга кўпроқ зарар етказилади. Бу менинг битирув малакавий ишимнинг бош мавзусини танлап олишимга асос бўлди.

I-БОБ. ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИДА ЖИНОЯТДА ИШТИРОКЧИЛИК ТУШУНЧАСИ.

§.1. Жиноят ҳуқуқида жиноятда иштирокчилик тушунчаси ва асосий белгилари.

Мамлакатимизда барча соҳада бўлгани каби ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган асосий ислохотлар инсон ҳуқуқини ҳимоялаш, қонуний манфаатларини кафолатлаш, ижтимоий муаммоларни такомиллалашган ҳал қилиш тизимини яратиш ва булар пировардида адолатли жамиятни шакллантиришни кўзлайди. Булардан ташқари суд-ҳуқуқ ислохотларининг туб мазмун-моҳияти ҳам фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган ҳуқуқ ва манфаатлари суд йўли билан ҳимоя қилинишини кафолатлашга, одил судловнинг сифати ва самарадорлигини янада оширишга, бу вазифаларни амалга ошириш учун суднинг обрўси ва мавқеини кўтаришга, унинг ҳақиқий мустақиллигини таъминлашга қаратилган.³ Мазкур ҳолатларни бевосита мамлакатимизнинг мустақиллигига боғланади.

Мустақилликни қўлга киритган Ўзбекистон Республикаси ҳам жаҳон ҳамжамиятида ўзининг мустақкам ўрнини эгаллаб, ҳуқуқий демократик давлат қуриш сари интилмоқда.

Давлатимиз ўз мустақиллигининг дастлабки кунлариданок ҳудудий яхлитлик, чегаралар дахлсизлигини таъминлаш, аҳолининг тинчлиги, осойишталигини, мамлакатда барқарорликни сақлаш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолган эди.⁴

Суд-тергов ҳаракатларини ўрганиш шуни кўрсатадики, аксарият жиноятлар бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилади. Шу ўринда, ижтимоий хавфи юқори бўлган жиноятлар кўп ҳолларда бир неча кишиларнинг бирлашиши орқали содир этилишини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Шубҳасиз, бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган жиноятларнинг ижтимоий хавфлилик даражаси юқоридир, чунки бир киши томонидан содир этилган қилмишлардан кўра бир гуруҳ шахслар томонидан амалга оширилган жиноят туфайли ижтимоий муносабатларга кўпроқ зарар етказилади. Жиноятчилар гуруҳ бўлиб ҳаракат қилишганда анча ишонч билан қўпол ва бемалол ҳаракат қилишади. Бундай ҳолат уларнинг ҳаёт тарзига айланиб қолиши мумкин.

Жиноятнинг уюшган гуруҳ ёки жиноий гуруҳ томонидан амалга оширилиши энгил кечади, из қолдирмаслик ва гувоҳларни йўқотиш осонлашади. Гуруҳ бўлиб жиноят содир қилинганда гуруҳ раҳбарларини фош этиш қийинлашади ва уларнинг яшириниши осон кечади. Бу жиҳатлардан олганда, иштирокчиликда содир этилган жиноятларнинг махсус ўрганилиши уюшган жиноятчиликка қарши курашда муайян ютуқларга эришишга ёрдам беради. Турли жиноятларда уюшган жиноятчилик даражаси бир хил бўлмай, уларнинг махсус ўрганилиши талаб этилади. Гуруҳ бўлиб

³ Жамолов Б.Ў. Суд – инсон ҳуқуқларини ҳимоячиси.// Инсон ҳуқуқларини суд ва суддан ташқарида ҳимоя қилиш муаммолари мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. –Т., ТДЮИ, 2005. .212-б.

⁴ М.Усмоналиев. Жиноят ҳуқуқи. Олий укув юртлари учун дарслик. –Т.: «Янги аср авлоди». 2005. 10-бет.

жиноятларнинг содир этилган хавфлилик даражасига бир неча шахслар томонидан амалга оширилиши мумкин бўлган жиноятларга нисбатан анча юқоридир.

Жиноятда иштирокчилик тушунчаси давлатимиз жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида ўз ифодасини топган. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 27-моддасига кўра: «Икки ёки ундан ортиқ шахснинг қасддан жиноят содир этишда биргалашиб қатнашиши иштирокчилик деб топилади».⁵ Иштирокчиликда содир этилган жиноятларнинг бир қатор ўзига хос хусусиятлари мавжуд.

У ёки бу жиноятни квалификация қилишда нафақат қилмишнинг иштирокчиликда содир этилиши, балки, қонунийлик ва адолатлилик принципларига асосланган ҳолда иштирокчиликнинг аниқ белгилари ва шаклларига эътибор бериш лозим.

Иштирокчилик белгиларини объектив ва субъективга ажратиш мумкин.

Иштирокчиликнинг объектив белгиларга:

- жиноят содир қилишда икки ёки ундан ортиқ шахснинг иштироки;
- гуруҳ аъзоларининг жиноятни содир қилиш учун биргаликда ҳаракат қилиши киради.

Жиноят содир қилишда икки ёки ундан ортиқ шахснинг қатнашиши иштирокийликнинг сон белгисидир. Бу белгининг асосий шарти шундан иборатки, жиноят иштирокчиликда содир этилганда иштирокчиларнинг барчаси ақли расо ва шу жиноят учун қонунда белгиланган ёшга етган бўлиши талаб қилинади.

Қонунда белгиланган ёшга етмаган ва ақли норасо деб топилган шахс жиноятнинг субъекти деб топилиши мумкин эмас ва ўз-ўзидан иштирокчи ҳам бўла олмайди. Агар жиноят содир этган шахс субъектнинг барча белгиларига эга бўлса ва жиноятнинг бажарувчиси сифатида ақли норасо шахсдан ёки қонунда белгиланган ёшга етмаган шахсдан фойдаланган бўлса, бу ҳолда айбдор фақат содир этган жиноят учун эмас, балки вояга етмаган шахсни жиноятга ёки ғайри ижтимоий хатти-ҳаракатга жалб қилганлик учун ҳам жавобгарликка тортилади.

Иштирокчилик институтини таҳлил қилишда, биргалашиб жиноят содир этган барча шахсларнинг ҳаракатини ўрганиш лозим. Бунда ҳар бир иштирокчи томонидан содир этиладиган ҳаракатнинг хусусияти, жиноий кучларнинг мувофиқлашганлиги, улар ўртасидаги алоқадорликнинг қатъийлиги асосий элемент ҳисобланади. Айнан шу элемент мажмуи иштирокчиликда содир этилган қилмиш даражасини белгилашга асос бўлиб, шу орқали жиноятни содир этган шахсларга нисбатан жиноят-ҳуқуқий кураш чорасини белгилашга имкон беради.

Биргаликдаги ҳаракат шундан иборатки, бунда иштирокчиларнинг жиноий ҳаракати биргаликда бўлади. Жиноятни биргаликда содир қилиш шундан иборатки, бунда бир иштирокчининг ҳаракати иккинчисиники билан чамбарчас боғлиқ бўлади ва жиноят натижаси умумий ҳаракатга боғлиқдир.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги. 2004-йил. 12-бет.

Иштирокчиларнинг биргаликдаги ҳаракати жиноятнинг натижаси учун муҳим шартдир. Иштирокчилик жинояти мураккаб жараён бўлиб, бунда ҳар бир иштирокчи ўзининг тегишли хиссасини қўшмоғи лозим: бири уюштиради, бири гуруҳ тузади, бошқаси маълумот йиғади, тўртинчиси жиноят қуролини тайёрлайди, бешинчиси уни амалга оширади (яъни тўғридан-тўғри жиноятнинг объектив томонини амалга оширади). Ушбу мураккаб жараёнда ҳар бир иштирокчининг ҳаракати бир-бирига мос келиши ва сабабий боғланган бўлиши керак, унинг натижаси жиноят иштирокчиларининг умумий хоҳиши ва қониқиши бўлиши керак.

Демак, иштирокчикда жиноят содир этишдаги биргаликдаги ҳаракат ўзаро боғлиқ ва шартли ҳаракатлар билан жиноят содир этилиши билан белгиланади. Жиноят ҳаракатнинг биргаликдалиги барча иштирокчилар учун жиноий оқибатнинг бир хиллиги, умумий жиноий оқибат ва ҳар бир иштирокчи ўртасидаги ҳаракатнинг ўзаро боғлиқлигида ифодаланади. Ҳаракат, жиноий оқибат ва ҳар бир иштирокчининг ўзаро алоқадорлиги йиғиндиси иштирокчиликни ифодалайди.

Бир қанча шахсларнинг кучларини бирлаштириш натижасида жиноят содир этилганида, уларнинг ҳар бири мустақил тарздаги жиноий оқибатга эришишга ҳаракат қилган бўлса ёки улар ҳаракати жиноий оқибат билан бевосита болиқ бўлмаса, бундай жиноятни иштирокчиликда жиноят содир этиш деб баҳолаб бўлмайди. Чунки уларнинг ҳаракати биргаликда бўлмай, умумлашган бўлади холос. Масалан, А. исмли шахс Б. исмли шахсни ўлдиришга қасд қилади ва унга оғир тан жапроҳати етказди, врач С. уни даволаши жараёнида инфекция юктириши натижасида Б. вафот этади. Бу икки ҳаракат ўртасида ўзаро боғлиқлик бўлмаганлиги учун иштирокчилик деб баҳоланмайди.

Жиноят кодексининг 27- моддасига кўра иштирокчиликнинг субъектив белгилари икки ёки ундан ортиқ шахснинг қасддан жиноят содир этишида намоён бўлади. Яъни, 27-модданинг мазмунига кўра иштирокчилик фақат қасддан содир қилинадиган жиноятлардагина бўлади.

Иштирокчилар ўртасида жиноят содир этиш учун олдиндан келишувнинг мавжуд бўлиши биргаликдаги ҳаракатни белгилашда қийинчилик туғдирмайди. Улар ўртасида олдиндан келишувнинг мавжуд бўлмаслиги иштирокчиликни аниқлашни қийинлаштиради.

Биргаликдаги ҳаракат қилиш мезони бўлиб:

- О умумий куч асосида ягона мақсадга эришиш учун ҳаракат қилиш;
- О бошқа иштирокчиларнинг ягона умумий натижага эришишга қаратилган ҳаракатини билиш ва ҳисобга олиш хизмат қилади.⁶

Жиноят содир этишда бир қанча шахсларнинг иштироки объектив вазиятларни биргаликда куч ишлатиш асосида натижага эришиш, шунингдек, субъектив вазият-иштирокчиларнинг ҳаракатини бирлашганлиги ва кучларни бирлаштириш асосида ягона мақсадга эришишга қаратилганлигини билишни ўз ичига олади.

⁶ В.П.Малков «Совокупность преступлений », Изд. Казанского Гос. Университета 1974 г., стр.15

Биргаликдаги иштирокчилар учун умумий бўлган муайян натижага эришиш учун ҳаракат қилиш иштирокчилар кучининг бирлашганлигини билдиради. Шахсларнинг бирлашиши жиноий натижага осон эришиш заруриятидан келиб чиқади.

Субъектив мезонинг иккинчи белгиси иштирокчилар бир-бирининг ҳаракатини олдиндан билганлигини англатади. Иштирокчиликнинг субъектив мезони иштирокчиларнинг ўзаро хабардорлиги ва келишган ҳолда ҳаракат қилиши билан хусусиятланади.

Ўзаро хабардорлик шу билан хусусиятланадики, жиноят содир этишдаги барча иштирокчиларни *биринчидан*, жиноятнибиргаликда содир этганлиги, *иккинчидан* ҳар қандай эмас, балки, аниқ жиноятни содир этиш, *учинчидан*, нафақат бир шахс қилмишининг ижтимоий хавфлилиги, балки, бошқа шахслар ҳаракатининг ижтимоий хавфлилиги ҳисобга олинади.

Иштирокчиликда қилинган жиноятларда икки ёки ундан кўп шахслар ўз интилишларини бирлаштиради. Ўз хоҳишларидаги натижага эришишга ҳаракат қиладилар, эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир қилганда эса оқибат келиб чиқишини хоҳламайдигина эмас, балки унинг келиб чиқишини олдиндан кўра билмайди ҳам.

Субъектив боғлиқликнинг яна бир белгиси шундан иборатки, бунда бир жиноятчининг ҳаракати бошқа иштирокчининг ҳаракати билан чамбарчас боғлиқдир. Яъни жиноят содир қилишда бир нечта жиноятчи бирга ҳаракат қилади ва шулардан ҳеч бўлмаганда икkitаси жиноий натижа учун ўз ҳаракатларини бирлаштиради ва ижтимоий хавфли оқибат келиб чиқишини билган ҳолда у ҳаракат қилади ва оқибатни хоҳлайди.

Агар жиноят содир қилишда жиноятчилар бир-бирлари билан ўзаро хабардор бўлмасалар, уларнинг ҳар бири содир этган ҳаракатлари учун алоҳида-алоҳида жавоб беради.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, иштирокчиликда жиноят иштирокчилари ижтимоий хавфли ҳаракат содир қилаётганликларини, қилмишлари жиноят эканлиги ва ўз ҳаракатлари натижасида қандай ижтимоий хавфли оқибат келиб чиқишини олдиндан кўра биладилар.

Жиноятда иштирокчилик институти ўз хизмати нуқтаи назаридан жиноят иштирокчиларини ва ижтимоий муносабатларни жиноий тажовузлардан химоя қилиш вазифасини ўз зиммасига олади. Жиноятда иштирокчиликнинг ушбу вазифаси бир қатор ҳолатларда жиноятларнинг бир қанча шахслар томонидан содир этилиши билан боғлиқ. Иштирокчиликда жиноят содир этиш қоидалари ва ҳолатлари *биринчидан*, иштирокчиликда жиноят содир этишнинг объектив ва субъектив белгиларини, *иккинчидан*, бундай ижтимоий хавфли қилмиш учун жиноий жавобгарликка тортилувчи шахслар доирасини чегаралаб қўяди, *учинчидан*, иштирокчилардан ҳар бирининг Жиноят кодекси билан кўриқланадиган объектга таъсирини, шунингдек иштирокчиликда жиноят содир этишнинг фарқ қилувчи хусусиятларини бир киши томонидан содир этилган қилмишдан фарқларини белгилайди, *тўртинчидан*, жавобгарликка тортиш асосларини ва уни ҳар бир иштирокчига нисбатан тадбиқ этилишини

белгилайди.

§.2. Жиноятга дахлдорлик ва унинг узига хос жиҳатлари.

Жиноятга тайёргарлик кўрилаётганлиги ёки жиноят содир этилаётганлиги ёхуд жиноят содир этилганлиги ҳақида аниқ била туриб, олдиндан ваъда бермасдан, ҳокимият органларига хабар қилмаслик ёхуд жиноятчини, жиноят содир қилиш қуроли ва воситаларини, жиноят изларини ёки жиноий йўл билан қўлга киритилган нарасаларни олдиндан ваъда бермаган ҳолда яширганлик (Жиноят кодекснинг 241-моддасида назарда тутилган ҳоллардагина) дахлдорлик деб айтилади.

Жиноят кодексининг 31-моддасида дахлдорликнинг икки тури кўрсатилган:

биринчидан, олдиндан ваъда бермасдан хабар бермаслик;

иккинчидан, олдиндан ваъда бермасдан яширганлик.⁷

Жиноят кодексининг Умумий қисмида дахлдорликнинг икки шакли келтирилган бўлсада, жиноят ҳуқуқи назарияси дахлдорликнинг учта шакли ҳақида фикр билдирилган.

Суд-тергов амалиётида шахснинг қасддан содир қилган ҳаракати содир этилган ижтимоий хавфли қилмишга алоқадор бўлади, лекин иштирокчилик деб квалификация қилиниши мумкин бўлмайди. Жиноят қонуни ва жиноят ҳуқуқида буни жиноятда дахлдорлик дейилади ва бу қилмиш учун Жиноят кодексининг тегишли моддасига кўра жавобгарликка тортилади.

Жиноят кодекси 241-моддасининг биринчи қисмида тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят ҳақида аниқ билгани ҳолда хабар бермаганлик учун жиноий жавобгарлик кўзда тутилган.

Жиноят кодексида хабар бермаслик ва яширганчилик учун жавобгарлик белгиланиб, фуқароларнинг ижтимоий хавфли қилмиш тўғрисида тегишли давлат органига хабар беришга мажбурлиги белгилаб қўйилган.

Юридик адабиётларда кўпгина ҳуқуқшунос олимлар “жиноят ҳақида хабар бермаслик”ни ҳуқуқий аҳамиятига қараб турларга бўладилар. Жумладан, В.Г.Смирнов “жиноят ҳақида хабар бермаслик”ни ҳуқуқий аҳамиятига қараб икки турга бўлади.

О тайёрланаётган жиноят ҳақида хабар бермаслик. Бу ҳолат ўз табиатига кўра жиноят содир этишнинг бир турини келтириб чиқаради,

О содир этилган жиноят ҳақида хабар бермаслик. Жиноятга дахлдорликнинг турларидан бирини ташкил қилади”⁸.

Ҳуқуқшунос олим А.Н.Траинин ҳам В.Г.Смирновдан олдинроқ қуйидаги фикрни билдирган эди. Бу икки хил хабар бермасликнинг ижтимоий хавфлилиги ҳам турличадир. Агар жиноят ҳақида оғир жиноят содир этилганидан кейин хабар берилган бўлса, буни ҳисобга олмасдан бўлмайди.

“Агар шахс тайёрланаётган жиноят ҳақида хабар бермаса, бу ерда

⁷ М.Х.Рустамбаев. Жиноят ҳуқуқи. Олий укув юртлари учун дарслик. –Т.: «Адолат». 2005 йил.

⁸ Смирнов В.Г. ”Функции Советского уголовного права” // “УЛГУ”, М.:1965, С.88.

жиноятнинг содир этилишида унинг манфаатлари бўлмаса-да, у жиноятчилар билан бирлашиб, иштирокчига айланиб қолади”⁹.

Бу муаллифлар жиноят ҳақида хабар бермаганлик унинг ваъда бериб ёки ваъда бермасдан амалга оширганлиги эмас, балки унинг ижтимоий хавфлилигидан келиб чиққан ҳолда, яъни жиноятга тайёргарлик кўрилаётганлиги ҳақида аниқ билгани ҳолда хабар бермаганлик учун иштирокчи, деб топиш лозим деган фикрни билдирадилар.

Дахлдорликнинг жиноят эканлиги шундан иборатки, шахс тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган оғир ёки ўта оғир жиноят тўғрисида аниқ билган бўлсада, давлат ҳокимияти органларига хабар бермайди. Яъни, шахс (айбдор)нинг жавобгар қилиш учун унинг оғир ёки ўта оғир жиноят содир этилган ёки жиноятга тайёргарлик кўрилаётганлиги тўғрисида билган бўлиши талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 15-моддаси 4 ва 5-қисмида оғир ва ўта оғир жиноятлар тушунчаси берилган бўлиб, уларга, оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда охир жазо сифатида беш йилдан ортиқ, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган жиноятлар кириши белгиланган

Ўта оғир жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда ўн йилдан ортиқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки ўлим жазоси назарда тутилган жиноятлар қиради». Шахснинг тайёрланаётган ёки содир қилинган жиноят ҳақида қайси органга хабар қилишининг аҳамияти йўқ, қоидага кўра шахс давлат органлари—прокуратура, милиция, солиқ инспекцияси, божхона хизмати, Миллий ҳафсизлик хизматига, шунингдек бошқа органларга, масалан, ҳокимият, ҳарбий бўлинма раҳбарларига хабар бериши мумкин.

Ушбу жиноятнинг объектив томонини таҳлил қилишда шахснинг жиноятга тайёргарлик кўрилаётганлиги ёки содир қилинганлиги тўғрисида унинг, яъни оғир ёки ўта оғир жиноят содир этишга тайёрланаётганлиги ёки содир қилинганлиги ҳақида аниқ билганлигига эътибор берилиши керак.

Баъзан, жиноятнинг субъекти оғир ёки ўта оғир жиноят содир этишга айнан ким тайёргарлик кўраётгани ёки содир қилинганлигини аниқ билмаслиги ҳам мумкин.

Агар шахсда объектив равишда хабар бериш имконияти мавжуд бўлмаса, у жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Ушбу жиноят тўғрисида хабар бермаган вақт жиноятнинг тугалланган пайти ҳисобланиб, ижтимоий хавфли оқибат келиб чиққан ёки чиқмаганлиги аҳамият касб этмайди. Шахс тегишли органларга жиноятга тайёргарлик кўрилаётганлиги ёки содир этилганлиги тўғрисида аниқ маълумот келиб тушган захоти хабар бериши лозим. Судлар жазо тайинланаётганда тайёргарлик кўрилаётган жиноят тўғрисида хабар бермасликка нисбатан содир этилган жиноят ҳақида хабар бермаслик оғирроқ эканлигини ҳисобга олишлари керак.

Жиноят кодекси 31-моддасининг 3-қисмида 241-моддадаги жиноятга субъект бўла олмайди шахслар келтирилган, яъни «Олдиндан ваъда бермаган ҳолда жиноят ҳақида хабар бермаганлик ёки жиноятни яширганлик учун

⁹ Трайнин А.И. “Учения о соучастии” // М.: 1941, С.113.

гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг яқин қариндошлари жавобгарликка тортилмайди».

Жиноят кодекси 241-моддасининг 2-қисмида оғир ёки ўта оғир жиноятларни олдиндан ваъда бермасдан яшириш тўғрисида сўз боради.

Олдиндан ваъда бермасдан яширишга: жиноятчини, жиноят қуроли ва воситасини, бошқа далил ва ашёларни яшириш киради. Жиноятчини яшириш, деганда айбдорни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидан яшириш учун уни жой билан таъминлаш тушунилади. Яширувчи жиноят қуроли ёки воситасини, жиноят изларини ҳам йўқ қилиши мумкин. Бу жиноят қасддан содир этилади. Шу билан бирга айбдор оғир ёки ўта оғир жиноятни яшираётганлигини тушуниб етиши лозим.

II-БОБ. ЖИНОЯТДА ИШТИРОКЧИЛИК ТУРЛАРИ.

§.1. Жиноятда иштирок этишда бажарувчининг ўрни

Иштирокчиликда содир этилган жиноятларни тахлил қилишда суд ва тергов органлари қонунда тўғридан-тўғри кўрсатилмаган, лекин лекин жиноятни тўғри квалификация қилиш имконини берадиган белгиларга эътибор беришлари лозим.

Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилигида жиноят иштирокчиларининг алоҳида турлари курсатиб ўтилган. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 28-моддасига кўра жиноятни бажарувчи билан бир қаторда ташкилотчи, далолатчи ва ёрдамчилари ҳам жиноят иштирокчилари деб топилади.

Жиноят қонунчилигида иштирокчиларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- О *бажарувчи*,
- О *ташкилотчи*,
- О *далолатчи*,
- О *ёрдамчи*.¹⁰

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 28-моддаси иккинчи қисминда жиноят иштирокчиларидан энг хавфлиси – жиноятни **бажарувчи** тушунчаси курсатилиб ўтилган. Унга асосан, жиноятни бевосита, тўла ёки қисман содир этган ёхуд ушбу кодексга мувофиқ жавобгарликка тортилиши мумкин бўлмаган шахслардан ёки бошқа воситалардан фойдаланиб, жиноят содир этган шахс бажарувчи деб топилади.

Қонунда бажарувчининг қатор ўзига хос белгилар кўрсатилган:

биринчидан, жиноий қилмишнинг тўлиқ ёки қисман амалга оширилиши. Бундаги жиноий қилмишни тўлиқ амалга оширилиши деганда, Жиноят кодекси Махсус қисмида кўрсатилган қилмишнинг объектив томонини тўлиқ содир этиш тушунилади, яъни объектив томон тўлиқ бажарилади. Жиноятни қисман содир этиш, жиноят объектив томонини содир этиш бўлиб, бажарувчига боғлиқ бўлмаган ҳолда тамом бўлмайдиган ёки модда диспозициясида кўрсатилган оқибатнинг юз бермаслигида ифодаланади;

иккинчидан, жиноятнинг бевосита бажарувчи томонидан содир этилиши, бевоситалик бажарувчи шахс томонидан Жиноят кодекси Махсус қисмида кўрсатилган жиноятни содир этилганлиги ёки содир этилишини англатадики.

Бажарувчи қуйидаги турларга бўлинади:

- О бевосита жиноятни содир этган, яъни жиноятнинг объектив томонини бажарган шахс.
- О бошқа шахслар билан биргаликда жиноятни содир этишда иштирок этган шахс.
- О кодексга мувофиқ жавобгарликка тортилиши мумкин бўлмаган шахслардан ёки бошқа воситалардан фойдаланиб, жиноят содир этган

¹⁰ М.Х.Рустамбаев. Жиноят ҳуқуқи. Олий уқув юртлари учун дарслик. –Т.: «Адолат». 2005 йил.

шахс.

Дастлабки иккита ҳолатда жиноят иштирокчиси ҳисобланган бажарувчи кўрсатиб ўтилган. Учинчи ҳолат эса жиноятда иштирокчиликни ифодаламайди, балки жиноят воситаси орқали индивидуал тартибда содир этиш ҳисобланади.

Баъзи ҳолларда жиноятнинг объектив томонини бир нечта жиноятчилар биргаликда бажаради, уларнинг барчаси бажарувчи ҳисобланади.

Маълумки, кўпчилик пайтларда жиноят бирнеча бажарувчи тамонидан содир этилади. Жиноят содир этишда бирнеча бажарувчи деганда, жиноят содир этишдаги ўзаро алоқадорлик, жиноятнинг бирнеча бажарувчилар тамонидан олдиндан тил бириктирган ҳолда амалга оширилиш даражаси, субъектив алоқадорлиги ва хусусиятига кўра фарқ қилувчи бир неча шахсларнинг биргаликдаги ҳаракати тушунилади. Юқорида келтирилган ҳар бир белги бажарувчилар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, тил бириктирганлик ва умумий мақсадга эришиши учун мувофиқлаштирилганлигига кўра фарқ қилади. Бажарувчиларнинг ҳаракатининг юқори даражада ташкил қилинганлиги ва тил бириктирилганлиги кўзланган мақсадга эришишни осонлаштиради.

Лекин, ижтимоий хавфли қилмишни содир этишда бирнеча бажарувчиларнинг бўлиши уларнинг ҳар бири тенг жавобгарликка тортилишини билдирмайди. Масалан, фуқаролар А. Б. ва С. ўғирлик жиноятини бажариш мақсадида фуқаро Д.нинг уйига киради. Лекин, улар ўз жиноятини амалга ошириш жараёнида ухлаб ётган Д. ўз ўринидан ўйғониб кетади ва жиноятчиларга ташланади. Шу пайт жиноят бажарувчилардан бири фуқаро С. фуқаро Д.га оғир тан жароҳатини етказди ва фуқаро Д. воқеа жойида сал утмай ҳалок бўлади.

Бу ерда жиноят содир этишда фуқаро С. жиноятлар мажмуй бўйича, яъний ўғирлик ва қасддан одам ўлдириш жиноятлари, фуқаро А. ва Б. Фақат ўғирлик жиноятлари учун жавобгарликка тортилиши лозим. Сабаби, улар орасида жиноятни содир этиш пайтида қасддан одам ўлдириш учун битим бўлмаган.

Жиноят бажарувчиси ақли расо ва қонунда белгиланган ёшга тўлган бўлиши керак. Айрим ҳолда шахснинг ўзи жиноятни бевосита содир қилмасдан жиноятнинг субъекти бўла олмайдиган шахсдан фойдаланади (масалан, ўғирлик жиноятини содир қилишда шахс 14 ёшга тўлмаган ёки ақли норасо шахсдан фойдаланади). Бунда жиноятчи ҳам субъект ёшига етмаганнинг қилмиши учун ҳамда вояга етмаганни жиноятга жалб қилганлиги учун жавобгарликка тортилади. Бахзи ҳолларда жиноятчи махсус ўргатилган ҳайвонлардан ҳам. фойдаланади ва ҳайвон етказган зарар учун жиноятчи жавобгар бўлади.

Алоҳида ҳолларда бажарувчининг ҳаракатини аниқлаш учун Жиноят кодекси Махсус қисми моддаси диспозициясида кўрсатилган белгиларнинг бир қисмини бўлишининг ўзи етарли ҳисобланади. Масалан, номусга тегиш жинояти бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилса, улардан бири зўрлик ишлатган лекин шахсан ўзи номусга теккан ёки номусга тегмаганлигидан

катъий назар бажарувчи бўлиб ҳисобланади.

Бажарувчи томонидан содир этилган қилмиш субъектив томондан тўғри ёки эгри қасддан содир этилиши мумкин. Қонунга кўра иштирокчиликда содир этилган қилмиш қасддан амалга оширилиб, эҳтиётсизликни истисно этади. Ижтирокчиларнинг қасди ўз қилмишнинг ижтмоий хавфлилигини англаш ва бажарувчининг ҳаракатини ўз ичига олиши керак.¹¹

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, жиноятни иштирокчиликда содир этишда энг хавли тури бажарувчими ёки ташкилотчими деган савол ханузгача ўз ечимини топгани йўқ. Жиноят содир этишда бажарувчи ўзига хос хусусият ва ўзига хос хавфлилиikka эга бўлса, ўз навбатида ташкилотчи ҳам шундай хавф тўғдириши муқаррар. Сабаби, жиноятнинг иштирокчиликда содир этилиши ва унинг етарли даражада хавфлилиikka эга бўлишининг бошловчиси ва раҳбари ташкилотчи бўлиб ҳисобланади. Демак, ҳарқандай жиноятнинг ўзаги ташкилотчи ҳаракатлари билан боғлиқ, лекин бизнинг фикримизча, жиноятни содир этиш мазкур жиноятни ташкил этишга нисбатан кўпроқ шавқатсизлик ёки зўравонликни талаб қилади. Масалан, қасддан одам ўлдириш жиноятини ташкил қилишда ижтимоий хавфли қилмиш жиноятни ташкил этган шахсдан ўнчалик шавқатсизлик ёки зўравонликни талаб қилмайди, лекин, қасддан одам ўлдириш жиноятини содир этиш кўпчилик пайтларда шахсдан юқорида кўрсатилган ҳислатларни кўпроқ талаб қилади.

¹¹ Стручков Н.А. Уголовное ответственност и ее реализация борбы с претупностью. Саратов. 1978г. Стр.79.

§.2. Жиноятда иштирок этишда ташкилотчи

Маълумки, ҳуқуқ соҳасида, шу жумладан жиноят ҳуқуқи соҳасида қонунчилик талабларининг сақланиши асосий аҳамиятга эга. Шу билан бир қаторда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари нафақат давлат органлари ва лавозимли шахслар томонидан ҳимояланиши лозим. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: «...ишларини кўриб чиқишда, бу жараённинг барча босқичларида тарафларнинг ҳақиқий тенглигини ва ўзаро тортиш олиш учун шароит яратиш»¹² лозимдир. Мазкур вазифани амалга ошириш учун эса жиноят ишларида қонунчилик талабларининг сақланиши, жиноят ишларини таҳлил қилишда жиноят иштирокчиларининг содир этган жиноятлари асосида жавобгарликка тортиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Жиноятда иштирокчиларнинг иккинчи тури, бу – жиноят ташкилотчисиدير. Жиноятнинг ташкилотчиси жиноят иштирокчилари ичида асосий мавқеёига эга бўлган шахслардан биридир. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 28-моддаси 3-қисмига асосан, жиноятга тайёргарлик кўрилишига ёки жиноят содир этилишига раҳбарлик қилган шахс **ташкилотчи** деб топилади.

Суд-тергов амалиётидан маълумки, жиноят ташкилотчиси қуйидаги белгиларга эга:

- жиноятга тайёргарлик кўрилишига раҳбарлик қилиш,
- жиноят содир этилишига раҳбарлик қилиш.

Жиноят ташкилотчиси ҳар икки ҳолатда ҳам у «ташкилотчи» сўзи маънодан келиб чиқувчи жиноятга тайёргарликни амалга оширади. Жиноят содир этиш «ғоя»си ва ундан сўнгги ҳаракатларни режалаштириш, ташкил қилиш унга тегишлидир.

Шу ўринда жиноят содир этиш ҳақидаги фикрнинг юзага келиши фақатгина ташкилотчининг ўзигагина тегишли эмаслигини таъкидлаб ўтиш лозим. Юридик фанлари доктори, профессор М.Ҳ.Рустамбаевнинг фикрича, “баъзи ҳолларда биргаликдаги бажарувчилардан бирида ҳам бундай фикр пайдо бўлиши мумкин. Суд амалиётида биргаликда бажарувчилардан бирида бундай фикрнинг пайда бўлиши учраб туради. Масалан, гуруҳ бўлиб безорилик қилиш, номусга тегиши жиноятларини содир этишда”¹³. Бизнингча, юридик фанлари доктори, профессор М.Ҳ.Рустамбаевнинг фикри назарий ва амалий тадқиқотлар натижасида баён этилган ва у таҳсинга лойиқ.

Ташкилотчи кўпинча жиноят содир қилишда бевосита қатнашмаганлиги сабабли уни ушлаш, исботлаш ва жавобгарликка тортиш қийинлашади.

Жиноят содир этишга раҳбарлик қилиш – бу иштирокчилар томонидан жиноятни амалга ошириши жараёнини бевосита бошқаришдир. Жиноятга раҳбарлик қилиш жиноят содир этиш жойида амалга оширилганда, бажарувчининг ҳаракатлари бошқарилади. Шунингдек, раҳбарлик қилиш

¹² Каримов. И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Газ: Тошкент оқшоми. 2002 йил 30 август. №102-103

¹³ М.Х.Рустамбаев. Jinoyat huquqi. Umumiy qism.Oliy uquv yurtlari uchun darslik. –Т.:TDUI. 2006 y. 268-269 b.

жиноят содир этиш жойида бўлмаган ҳолда ҳам амалга оширилиши мумкин. Масалан, телефон, рация орқали бажарувчининг ҳаракати бошқариб турилиши мумкин.

Ташкилотчи жиноят режасини ишлаб чиқади, бошқа иштирокчиларни танлайди, уларнинг орасида вазифаларни тақсимлайди, жиноятни амалга оширишга уларни тайёрлайди, йўриқлар беради, зарур анжомларни йиғади ва тайёрлайди. Кўпчилик ҳолларда ташкилотчи ўз-ҳаракатларини химоя қилиш ва зарур маълумотлар олиш учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш орган-ларидан биронта мансабдор шахсни сотиб олишга ҳаракат қилади. Қоидага кўра уюшган гуруҳ ёки жиний уюшмага тажрибали жиноятчи раҳбарлик қилади ва жиноятга тайёргарлик кўриш ва амалга оширишни ташкиллаштиради, унинг ўзи ҳам иштирокчилар қатори иштирок этиши мумкин.

Ташкилотчи ҳар доим ҳам тўғри қасд билан ҳаракат қилади. Агар ташкилотчи жиноят содир этишга раҳбарлик қилиб, ўзи жиноятнинг объектив томонини бажаришда бевосита иштирок этмаса, унинг ҳаракати Жиноят Кодекси 28-моддаси учинчи қисми билан квалификация қилинади.

Жиноят кодекси 242-моддасининг биринчи қисми мазмунига кўра ташкилотчининг ҳаракати жиний фаолият кўринишларидан биридир. Яъни, бу моддада жиний уюшма тузганлик учун кучайтирилган жавобгарлик белгиланган.

Жиноят кодексининг 242-модда 2-қисмида уюшган қуролли гуруҳ тузиш, унга раҳбарлик қилиш ёки унда иштирок. этиш учун жавобгарлик белгиланган. Жиний уюшманинг бошқа белгилар билан биргаликда қуролланиш белгиси ҳам, яъни гуруҳда ёки гуруҳ аъзоларидан бирида ўқ отар ёки совуқ қурол бўлиши керак. Икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг амалда уюшган жиний гуруҳ тузиши ёки унга раҳбарлик қилиш ёки. унда иштирок этиш биланок жиноят тугалланган ҳисобланади. Уюшган қуролли гуруҳ тузганлик 242-модда 2-қисми билан квалификация қилинади.

Жиний гуруҳ иштирокчилари ҳаракатини квалификация қилиш олдиндан тил бириктириб жиноят содир этишдан фарқ қилади. Агар жиноят олдиндан тил бириктирган ҳолда бир неча бажарувчилар томонидан содир этилган бўлса, у фақат Махсус қисмдаги тегишли модданинг ўзи билан 28-моддани қўлламаган ҳолда квалификация қилинади. Уюшган гуруҳ томонидан жиноят содир этилганда иштирокчиларнинг жиноят содир этишдаги вазифаси қандай белганлигидан қатъий назар (ташкилотчи, бажарувчи, далолатчи, ёрдамчи, иштирокчи) 28-моддани қўллаган қолда жавобгарлик белгиланади. Агар уюшган гуруҳ томонидан содир этилган жиноят Махсус қисмнинг тегишли моддасида квалификация қилинадиган ҳолат сифатида кўрсатилган бўлса (масалан, Жиноят кодекси 202-модда, 3-қисм, «д» банди), қилмишни 28-моддага муражаат қилмаган ҳолда шу модданинг ўзи билан квалификация қилиш лозим бўлади ва барча иштирокчилар аниқ бир жиноят таркиби учун зарурий ҳисобланган белги асосида жавобгарликка тортиладилар.

Жиноят кодекси Махсус қисм моддаларида «уюшган гуруҳ ёки унинг манфаатларини кўзлаб жиноят содир этиш» деган тушунча ишлатилади,

бунда умумий қоида бўйича жиноий гуруҳнинг жиноий фаолиятдан гувоҳлик берувчи бир неча жиноий тажовузларни амалга оширилиши назарда тутилган. Аммо амалиётда гуруҳ аъзоларидан бири бир жиноятни содир этишда иштирок этиб, кейин ўзининг жиноий фаолиятини тўхтатган ҳоллар ҳам учраб туради. Бундай ҳолларда уларнинг жиноий қилмишлари сонидан қатъий назар у уюшган гуруҳ таркибида жиноят содир этганлиги учун (ўзи буни англаган ҳолларда) жиноий жавобгарликка тортилади.

Яна бир фарқ шундаки, олдиндан тил бириктириб жиноят содир этишда гуруҳ фақатгина бир маротаба жиноят содир этиш учун тузилди, уюшган гуруҳда эса бир неча маротаба жиноят содир этиш учун тузилади.

Демак, уюшган гуруҳ олдиндан тил бириктириш, барқарорлик, вазифаларнинг тақсимланганлиги, бир қанча жиноят содир этиш мақсадида тузилганлиги каби қатор ўзига хос белгилар билан хусусиятланади.

Уюшган гуруҳнинг барқарорлиги деганда, гуруҳ иштирокчилари ўртасидаги доимий алоқадорлик ва жиноят содир этишга тайёргарлик кўриш ёхуд бир ёки бир неча маротаба жиноят содир этишнинг махсус усулларида фойдаланиш тушунилади.

Барқарорлик объектив томондан қуйидагилар билан хусусиятланади:

- ташкilotчининг жиноий фаолиятни амалга ошириш мақсади асосида ташкил этилган гуруҳ ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, умумий жиноий мақсад ва манфаат, жиноий гуруҳ аъзолари ўртасида вазифаларнинг тақсимланганлиги;
- жиноятга тайёргарлик кўриш жараёнида махсус усуллардан фойдаланиш, гуруҳдаги қатъий тартиб, доимий назорат ва гуруҳ аъзолари ҳаракатини бошқариш, юқори даражада келишганлик ва уюшганлик.

Иштирокчиликнинг энг хавфли шакли жиноий уюшмадир.

Икки ёки ундан ортиқ уюшган гуруҳнинг жиноий фаолият билан шуғулланиш учун олдиндан бирлашиши жиноий уюшма деб топилади. Жиноий уюшма иштирокчиликнинг бошқа шаклларида юқори даражада уюшганлиги, барқарорлиги, техник воситалари билан таъминланганлик даражасига кўра, аъзоларининг биргаликдаги кескин ҳаракати кабилар билан фарқ қилади.

Жиноий уюшманинг хавфлилиги у томонидан содир этиладиган жиноятнинг хусусияти ва оғирлик даражаси билан белгиланади.

Жиноий уюшма анча мураккаб ташкилий тузилмадир. Ундаги ҳар бир уюшган гуруҳ ўзига махсус ажратилган вазифаларнигина бажаради. Шу белги жиноий уюшмани уюшган гуруҳдан ажратиб туради.

§.3. Жиноят содир этишда ёрдамчи

Жиноятнинг содир этилишида иштирок этувчи шахслардан яъна бир тури, бу – ёрдамчи бўлиб топилади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 28-моддаси бесинчи қисмига мувофиқ, “Жиноят содир этилишига ўз маслахатлари, кўрсатмалари билан, воситалар бериш ёки тўсиқларни йукотиш билан кўмаклашган, шунингдек жиноятчини, жинойт содир этиш қуроли, излари ва воситаларини ёхуд жиноий йўл билан кўлга киритилган нарсаларни яширишга, шунингдек бундай нарсаларни олиш ва ўтказиш тўғрисида олдиндан ваъда берган шахс ёрдамчи деб топилади”

Суд-тергов амалиётида ёрдамчилик иштирокчиликнинг кўп учрайдиган туридир. Жиноят кодекси 28-моддаси бешинчи қисмининг тахлили шунини кўрсатадики, жиноятда ёрдамчилик икки кўринишида:

- жисмоний ёрдамчилик;
- рухий ёрдамчилик кўринишларига эга бўлади.

Жисмоний ёрдамчилик, деганда жиноят содир қилинаётганда тўсиқларни олиб ташлаш учун воситалар ва қуроллар билан ёрдам бериш, яъни жиноятнинг объектив томонини амалга оширишда бажарувчига кўмаклашиш тушунилади. Жисмоний ёрдамчилик рухий ёрдамчиликдан фарқли равишда жиноят воситаларни таклиф қилиш ёки шарт-шароит яратиб бериш иборатдир.

Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, ёрдамчи ёрдам беришдан ташқари жиноятни амалга оширишга қаратилган бошқа бирор-бир ҳаракатни қилмаган бўлиши керак, акс ҳолда ёрдамчининг ҳаракатлари жиноятнинг объектив томони белгилари билан мос келса, у жиноятнинг бажарувчисига айланиб қолади.

Рухий ёрдамчилик қуйидаги усуллар билан амалга оширилади:

- маслахат, кўрсатмалар бериш;
- жиноятчини, жиноят қуролларини, изларини ва воситаларини ёки жиноий йўл билан топилган буюмларни яширишга олдиндан ваъда бериш;
- жиноий йўл билан топилган буюмларни олиш ёки сотиб беришга олдиндан ваъда бериш шаклида бўлиши мумкин.

Жиноятни яширишга олдиндан ваъда бермаган бўлса, ёрдамчилик деб топилмайди, яъни иштирокчилик деб топилмасдан, фақат жиноятга дахлдорлик дейилади.

Воситалар етказиб бериш, деганда жиноят бажарувчисига жиноятни амалга ошириш учун зарур бўлган турли буюмлар ёки воситаларни етказиб бериш тушунилади. Бўларга транспорт воситалари, қурол-яроқлар ва ҳоказолар, яъни жиноят содир қилиниши учун ёрдам берадиган ҳар қандай буюмлар киради.

Тўсиқларни олиб ташлаш, деганда ёрдамчининг бажарувчи томонидан жиноятни амалга оширишдаги тўсиқларни бартараф қилишга ёрдамлашиш ҳаракати тушунилади. (Масалан, кўрикчини хизмат вазифасидан чалғитиш, сигнализацияни ўчириб қўйиш, кўрикчи итларни чалғитиш ва ҳоказо).

Жиноят ҳукукида ёрдамчи билан далолатчини бир-биридан фарқлаш лозим. Юридик фанлари доктори, профессор М.Ҳ.Рустамбаев “ёрдамчи далолатчидан шуниси билан фарқ қиладики, у ўзининг ҳаракати билан жиноятнинг бошқа бир иштирокчисида жиноят содир этиш истагини вужудга келтирмайди, бу ҳолат ёрдамчиликни амалга оширгунга қадар вужудга келади”¹⁴ деган фикрни билдиради. Дарҳақиқат, мазкур фикр ўзининг назарий ва амалий асосларига эга.

Руҳий ёрдамчилик, жиноят содир қилинишида бажарувчининг қарори ва хоҳишини мустаҳкамлайди.

Маълумки, айрим вақтларда жиноятда иштирокчилик тўсатдан вужудга келиши мумкин, бу иштирокчиларнинг жиноий ҳаракатини амалга ошириш учун бирлашишида ифодаланади. Аммо, кўпчилик вақтларда тўсатдан вужудга келадиган иштирокчиликда ёрдамчининг ҳаракатлари кўзга ташланмайди. Масалан, безорилик, номусга тегиш жиноятлари кўпинча тўсатдан вужудга келган иштирокчиликда содир этилади.

Иштирокчиликнинг субъектив мезони иштирокчиларнинг жиноий ҳаракатни амалга оширишда ўзаро келишганлиги билан белгиланади. Бу мезон асосида иштирокчилик:

- олдиндан тил бириктирилган,
- олдиндан тил бириктирилмаган иштирокчиликларга бўлинади.

Олдиндан тил бириктирилмаган иштирокчилик, бевосита жиноят содир этиш жараёнида ёки муайян вақт оралиғида (масалан А. исмли шахс одам ўлириш мақсадида Б.ни ура бошлайди, буни кузатиб турган В. исмли шахс ҳам унга қўшилиб Б.ни уради ва одам ўлдириш жинояти содир этилади), лекин жиноят содир этилгунга қадар тил бириктирилмади. Бундай иштирокчиликда тил бириктирганлик даражаси минимал бўлиб, жиноят объектив томонини ташкил қилувчи ҳаракатлар тўлиқ ёки қисман амалга оширилади, иштирокчилар ўз ҳаракати орқали бошқасининг ҳаракатини тўлдиради.

Олдиндан келишилган иштирокчиликда биргаликда жиноят содир этиш ҳақида олдиндан тил бириктириб, шунингдек жиноят содир этилишидан олдинроқ тил бириктирган ҳолда жиноят содир этилади. Иштирокчиликни квалификация қилиш учун бу келишувга эришилгандан сўнг қанча вақт ўтганлиги аҳамиятга эга эмас.

¹⁴ М.Ҳ.Рустамбаев. Жиноят ҳуқуқи. Umumiy qism. Oliy uquv yurtlari uchun darslik. –Т.:ТДУИ. 2006 y. 271b.

§.4. Жиноятда иштирок этишда далолатчи

Бугунги кунларда мамлакатимизда амалга ошириладиган суд-ҳуқуқ ислохотларининг олдида қўйилган вазифалардан бири - қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини прокуратура органлари ваколатидан судларга ўтказиш процедурасини назарий ва амалий таҳлил қилиш орқали жиноят процессининг деярли барча босқичларида суд назоратини ўрнатишга қаратилган.

Шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 8 августда “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш тўғрисида”ги Фармони дастлабки терговда суд назоратини ўрнатишга қаратилган. Бу тартибни чуқур англаб етиш ва миллий хусусиятларимизни эътиборга олиб, жиноят процессуал қонунчилигини такомиллаштириш зарур.

Президентимиз И.А.Каримов “Бошқа демократик давлатлар каби Ўзбекистонда ҳам шахсни ушлаб туриш, ҳибсга олиш, шунингдек бошқа процессуал мажбурий чораларини қўллаш учун санкция бериш ҳуқуқларини ҳам судларга ўтказиш керак, деб ўйлайман”¹⁵ - деганларида айнан шуни назарда тутганлар.

Дарҳақиқат, юртбошимизнинг кўрсатган бошламалари давлатимизда қонунчилик ва ҳуқуқ соҳасининг ривожланишига олиб келади. Бу эса ўз навбатида жиноят ҳуқуқий меъерлар ва тушунчаларнинг амалиётда ва назарияда тўғри таҳлил қилинишига олиб келади. Шу ўринда, жиноят иштирокчиларининг турларидан бири ҳисобланган далолатчининг ҳам ҳуқуқий ҳолатининг назарий ва амалий жиҳатлари ўзининг ҳақийқий ифодасини топиб бормоқда.

Жиноятда иштирокчилик турлари Ўзбекистон Республикаси жиноят-ҳуқуқий қонунчилигининг марказий масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Махсус адабиётларда ва дарсликларда жиноятда иштирокчилик турлича классификациясияланган бўлиб, жиноятда иштирокчилик шакл ва турларга бўлинади.¹⁶

Далолатчи – бу жиноят иштирокчиларининг яъна бир тури ҳисобланиб, далолатчи бўлиб Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 28-моддаси туртинчи қисмига асосан, жиноят содир этилишига қизиқтирувчи шахс ҳисобланади.

Жиноят содир этишда далолатчи қўйидаги белгилар буйича ҳаракат қилади, яъни

- О мажбурлаш орқали;
- О ишонтириш орқали далолат қилади.

Далолатчи билан бажарувчининг ўзаро ички алоқадорлиги шундаки, далолатчининг ҳар доим ижрочида жиноят содир этиш мақсадини вужудга келтиради.

Мажбурлаш жисмоний ва руҳий бўлиши мумкин. Руҳий мажбурлаш кўпинча далолатчи томонидан кўрқитиш орқали содир этилади (масалан,

¹⁵ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. -Т.: Ўзбекистон, 2005. –Б. 47.

¹⁶ М.Усмоналиев. Жиноят ҳуқуқи. Олий уқув юртлари учун дарслик. –Т.: «Янги аср авлоди». 2005. 282-бет.

моддий таъминлашни тўхтатиб қўйиш, инсонни таҳқирловчи хабар ёки маълумотни ошкор қилиш билан қўрқитиш ва хоказо).

Шахсга бир неча марта далолатчи турли, хил хабарларни етказса, бўларнинг натижасида шахс унга ишониб, жиноят содир этишга қарор қилса, бир неча марта хабар етказган шахсни далолатчи деб жавобгарликка тортиш мумкин. Лекин бир неча марта хабар етказган шахсда бажарувчининг жиноят содир этиши учун мойиллик тугдириш мақсади бўлиши керак.

Ишонтиришда далолатчи ташқи томондан жиноятга ҳеч қандай алоқаси бўлмагандек кўринсада, унинг манфаатлари жиноятни содир этган бажарувчининг манфаатлари маълум даражада мос келади.

Далолатчининг жиноят содир этишнинг воситаси сифатида илтимос қилишдан ҳам фойдаланиши мумкин ва бу далолатчи манфаатининг асосини ташкил этади. Шубҳасиз, илтимос далолатчи томонидан фақат ўзининг танишлари, дўстлари ва хизматдошларига қилиниши мумкин. Яқинларга илтимос (жиноят содир этишни) фақат кўндириш орқали амалга оширилади. Кўндириш илтимосдан шуниси билан фарқ қиладики, далолатчи шахсни жиноят содир этишга рози қилиш учун ўзининг бор имкониятини ишга солади. Кундириш бир неча марта илтимос қилиш шаклида бўлиши мумкин.

Жиноят содир этишга умумий ёки ноаниқ шахслар гуруҳини далолат қилиш далолатчилик ҳисобланмайди. Бундай ҳаракатлар муайян ҳолларда алоҳида жиноят таркибини ташкил қилиши мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси 159-моддасида кўрсатилган давлат тузумини конституцияга ҳилоф равишда ўзгартиришга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш жинояти.

Далолат аниқ бир объект ёки шахсларга нисбатан қаратилган бўлиши керак.

Суд-тергов амалиётида далолат қилишнинг бошқа турлари ҳам учрайди. Жиноят қилиш учун мукофот ваъда қилиш ёки тўғридан-тўғри шахсни сотиб олиш ёки алдаш бунга мисол бўла олади. Бу ерда шахснинг ҳаракатини, яъний ваъди қилиш, сотиб олиш ёки алдаш ҳаракалари жиноят содир этишга далолат қилиш сифатида баҳолаш мумкин.

Юридик адабиётларда далолатчи билан ташкилотчи ўртасидаги ўзига хос боғлиқлик ва кескин фарқланиши ҳақида бирқатор назарий қарашлар йўналтирилган. Далолатчи билан ташкилотчини ҳаракатини фарқлаш лозим. Ҳуқуқшнос олим И.Игореликнинг фикрича, “далолатчи қандай ҳаракат содир этишидан қатъий назар бажарувчида жиноят содир этиш истагини уйғотишга ва бу истагни сўндирмасликка ҳаракат қилади. Ташкилотчи эса, жиноий фаолиятни ривожлантиришга ҳаракат қилади, у жиноят содир этишнинг бошланишидан охиригача фаолият юритади”.¹⁷ Бизнинг фикримизчи, ҳуқуқшунос олим И.Игореликнинг фикрини “далолатчи билан ташкилотчи боъектив жиҳатдан бир-бирига ухшаш ҳаракатларни содир этади, лекин улар ўртасидаги фарқ ташкилотчининг далолатчи устидан раҳбарлик қилишида” деб тўлиқтиришимиз мумкин.

¹⁷ И.Игорелик Квалификация преступлений опасных для жизни и здоровья. Минск 1973 г. Стр.11.

Бу эса ўз навбатида жиноят ишларини юритишида далолатчи билан ташкилотчини кескин фарқлаш ва жиноят-ҳуқуқий қонунчилик талабларининг буннан да буён сақланишига ҳиссасини қўшиши мумкин.

III-БОБ. ЖИНОЯТДА ИШТИРОКЧИЛИК ТУРЛАРИНИНГ ХУҚУҚИЙ АҲАМИЯТИ.

§.1. Жиноятда иштирокчилик турларининг ва шаклларининг хуқуқий аҳамияти.

Қонун чиқарувчи орган иштирокчиликда содир этиладиган жиноятларнинг ана шундай хусусиятларини ҳисобга олиб иштирокчиликда содир этиладиган жиноятларни квалификация қилиш ва жазо тайинлашнинг алоҳида қоидаларини ишлаб чиққан.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 27- моддасида иштирокчиликда содир этиладиган жиноятларнинг умимий тушунчаси берилган бўлиб, «Икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг қасддан жиноят содир этишда биргалашиб катнашиши иштирокчилик деб топилади».

Иштирокчиликка қонунда берилган ушбу таърифидан куриниб турибдики, иштирокчилик икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг оддий биргалашиб жиноят содир қилинишининг узидангина иборат бўлмасдан, иштирокчилик уртасидаги узвий боғлиқлик бўлиб, жиноят объектив томонини ифодаловчи ҳаракатларни икки ёки ундан ортиқ шахслар ҳаракатларининг бирлашиши билан ифодаланади. Шунга кура, жиноят ҳуқуқи назариясида иштирокчилар уртасидаги боғлиқликни объектив ва субъектив боғлиқликдан иборат бўлган белгиларга бўладилар.¹⁸

Иштирокчиликнинг субъектив боғлиқлик белгиси икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг муайян жиноятларни содир этишда қасддан иштирок этишидир. Объектив боғлиқлик белгиси эса жиноятни амалга оширишда икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг катнашаётганлигидир.

Жиноятни иштирокчиликда содир деб ҳисоблаш учун жиноят ҳуқуқида махсус белгилар ишлаб чиқилган бўлиб, улар қуйидагилар:

- жиноятни содир этишда икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг иштирок этаётганлиги;
- жиноятда иштирок этаётган шахсларнинг акли расолиги ва жиноят субъекти ёшига етганлиги;
- улар уртасида объектив ва субъектив боғлиқликнинг мавжудлиги;

Икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг муайян жиноятда иштирок этиши деганда, факат қасддан содир этиладиган жиноятда камида икки киши катнашиб, бири бажарувчи, иккинчиси ташкилотчи ёки далолатчи, ёхуд ёрдамчи сифатида катнашган тақдирда ҳаи жиноят иштирокчиликда содир этилган деб топилади.

Ўзбекистон Республикасининг 1994 йилги Жиноят кодекси 29-моддасида эса жиноятда иштирокчиликнинг қуйидаги шакллари белгиланган бўлиб, бўларга:

- *оддий иштирокчилик;*
- *мураккаб иштирокчилик;*
- *уюшган гуруҳ;*

¹⁸ В.П.Малков «Совокупность преступлений » 1974 й., Изд. Казанского Университета. Стр.22.

О жиноий уюшмалар киради.

Оддий иштирокчилик, бу икки ёки ундан ортиқ шахснинг олдиндан тил бириктирмай жиноят содир этишда катнашиши. Бу норма Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 29-моддасининг иккинчи қисмида ўз ифодасини топган. Иштирокчиликнинг биринчи шаклида жиноятнинг олдиндан тил бириктирмай содир этилганлиги учун иштирокчиликнинг бошқа шахсларга нисбатан ижтимоий хавфлилиги камроқ. Чунки улар биргаликда ҳаракат қилсада, уюшганлик белгиси йўқ, аммо жиноят биргаликда содир қилинганлиги учун иштирокчиликнинг энг содда шаклига киритилган. Оддий иштирокчиликнинг ижтимоий хавфлилиги шундаки, бунда жиноий ҳаракат бир нечта шахс томонидан содир этилганлиги учун ундан етадиган зарар, шубҳасиз, бир киши етказган зарарга нисбатан бўлади.

Жиноят кодекси Махсус қисмининг бир қанча моддаларида бир гуруҳ шахслар томонидан жиноят содир қилиши ўша жиноят учун жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида назарда тутилган. Масалан, бир гуруҳ шахслар томонидан қасддан одам ўлдириш (97-модда 2-қисм «п» банди); бир гуруҳ шахслар томонидан қасддан баданга оғир шикаст етказиш (104-модда 2-қисм «к» банди); қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш (105-модда 2-қисм «п» банди); номусга тегиш (118-модда 2-қисм «в» банди); жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабиий усулда қондириш (119-модда 2 қисм «в»банди).

Иштирокчиликнинг оддий шаклида иштирокчилар орасида аввалдан келишув бўлмайди ва ўз-ўзидан бажарувчи, ташкилотчи, далолатчи ва ёрдамчи бўлмайди ҳамда иштирокчилар жиноятнинг объектив томонини алохида-алохида бажарадилар. Айнан шу белгиси билан оддий иштирокчилик иштирокчиликнинг бошқа турларидан фарқ қилади.

Иштирокчиликнинг бу шакли учун тил бириктирганликнинг минимал даражаси хосдир. Иштирокчиликнинг бу шаклида кўпроқ бир киши томонидан бошланган жиноятга бошқа шахсларнинг қўшилиши назарда тутилган.

Одий иштирокчилик иштирокчиликнинг кам тарқалган ва ижтимоий хавфи нисбатан катта бўлмаган шаклидир. Иштирокчиликда олдиндан тил бириктирмаган ҳолда жиноят содир этилишини белгилашда бир қанча бажарувчи томонидан жиноят содир этилганлиги, шунингдек улар орасида вазифаларнинг тақсимланганлигига эътибор бериш лозим.

Икки ёки ундан ортиқ шахснинг олдиндан тил бириктириб жиноят содир этилишида иштирок қилиши мураккаб иштирокчилик деб топилади.

Олдиндан тил бириктириш деганда, жиноят содир этиш ёки жиноий фаолият билан шуғилланиш учун жиноятнинг объектив томони амалга оширилгунга қадар бўлган келишув тушунилади.

Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб жиноят содир этиш учун Жиноят кодексида аниқ бир жиноятнинг зарурий ёки квалификация белгиси, шунингдек оғирлаштирувчи ҳолат сифатида жавобгарлик назарда тутилган.

Мураккаб иштирокчиликни хусусиятловчи белгилардан бири жиноят

объектив томонини белгилловчи белгилар барча иштирокчилар томонидан эмас, балки, бир киши ёки уларнинг баъзи бирлари томонидан содир этилишидир. Қолган иштирокчилар жиноят объектив томонини амалга оширишда бевосита иштирок этмайдилар. Мураккаб иштирокчилик оддий иштирокчиликдан вазифаларнинг иштирокчилиар ўртасида тақсимланганлиги билан фарқланади: бири жиноятни ташкил қилади, бири объектив томонини бажаради ёки жиноят содир қилишга далолат қилади ёхуд содир этилишига ёрдам беради.

Мураккаб иштирокчиликнинг асосий белгиларидан яна бири-иштирокчиларнинг олдиндан тил бириктирганлиги ҳисобланади.

Иштирокчиликнинг ушбу шаклда олдиндан тил бириктириш унинг объектив томонини бажаришгача бўлган вақт ичида юз берган бўлиши керак. Иштирокчиликнинг бу шаклида жиноят иштирокчилари жиноятни амалга ошириш юзасидан қилинадиган ҳаракатлар ва жиноят натижаси тўғрисида ўзаро келишиб оладилар. Ушбу шаклда жиноятнинг объектив томонини фақат бажарувчи содир қилади, бошқалари эса унга ёрдам берадилар.

Иштирокчиликнинг бу шакли учун асосий элемент бўлиб икки ёки ундан ортиқ шахснинг жиноят содир этиш бошлангунга қадар шунингдек, Жиноят кодекси Махсус қисмида кўрсатилган қилмишнинг ҳеч бўлмаганда бир киши томонидан содир этиш бошлангунча тил бириктирилганлиги, ҳисобланади.

Олдиндан тил бириктириб жиноят содир этиш Жиноят кодекси 56-моддасининг «м» бандига кўра жазони оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланади. Олдиндан тил бириктириб жиноят содир қилиш Жиноят кодекси Махсус қисмининг кўпгина моддаларида квалификация қилишнинг зарурий белгиси сифатида кўзда тутилган. Масалан, 164-модда 2-қисм «б», 165-модда 2-қисм «в», 166-модда 2-қисм «в», 167-модда 2-қисм «б», 168-модда 2-қисм «б» бандлари.

Агар иштирокчилар олдиндан тил бириктириб ва ҳар бири жиноятнинг объектив томонини бажарса, уларнинг ҳаракати Жиноят кодекси 28-моддаси иккинчи қисми билан квалификация қилиниши мумкин эмас.

Агар олдиндан келишув ҳар бир иштирокчи орасида вазифалар тақсимланиши билан амалга оширилса, лекин ҳаракатни фақат бажарувчи қилса, уларнинг ҳаракати иштирокчиларнинг турларини белгилайдиган Жиноят кодексининг 28-моддаси билан квалификация қилинади.

Агар Жиноят кодекси Махсус қисми нормасида гуруҳ томонидан содир этилган жиноят учун олдиндан тил бириктириш оғирлаштирувчи ҳолат сифатида кўзда тутилмаган бўлса, суд жазони Жиноят кодекси 56-моддасига кўра тайинлайди.

Икки ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликда жиноий фаолият олиб бориш учун олдиндан бир гуруҳга бирлашиши уюшган гуруҳ деб топилади.

Уюшган гуруҳ иштирокчиликнинг оддий ва мураккаб иштирокчиликка нисбатан хавфлироқ бўлган шаклидир. Уюшган гуруҳни хусусиятловчи белгилардан бири бу унинг барқарор эканлигидир. Бунда ташкилотчи жиноий режани тузади, иштирокчилар ўртасида вазифаларни тақсимлайди,

улар фаолиятини йўналтиради ва гуруҳдаги тартибни мустаҳкамлайди. Уюшган гуруҳда икки ёки ундан ортиқ шахс одатда бир нечта жиноят қилиш учун бирлашади. Уюшган гуруҳнинг асосий белгиси олдиндан тил бириктириш ёки олдиндан жиноий ҳаракат билан шуғулланиш учун уюшиши ва гуруҳ аъзолари орасида вазифаларнинг аниқ тақсимланиши, режанинг аниқлиги, техник таъминот ва барқарорликдан иборатдир. Айнан барқарорлик ушбу гуруҳни бошқа гуруҳлардан ажратиб туради. Улар орасидаги барқарорлик гуруҳ раҳбари гуруҳ аъзолари билан алоқа қилиб, уларнинг ҳаракатини назорат қилиб, бошқариб туришида намоён бўлади.

Уюшган гуруҳ фақат жиноий фаолият билан шуғилланиш учун ташкил этилади.¹⁹

Иштирокчиликнинг энг хавфли шакли жиноий уюшмадир.

Икки ёки ундан ортиқ уюшган гуруҳнинг жиноий фаолият билан шуғулланиш учун олдиндан бирлашиши жиноий уюшма деб топилади. Жиноий уюшма иштирокчиликнинг бошқа шаклларида юқори даражада уюшганлиги, барқарорлиги, техник воситалари билан таъминланганлик даражасига кўра, аъзоларининг биргаликдаги кескин ҳаракати кабилар билан фарқ қилади.

Жиноий уюшманинг хавфлилиги у томонидан содир этиладиган жиноятнинг хусусияти ва оғирлик даражаси билан белгиланади.

Жиноий уюшма анча мураккаб ташкилий тузилмадир. Ундаги ҳар бир уюшган гуруҳ ўзига махсус ажратилган вазифаларнигина бажаради. Шу белги жиноий уюшмани уюшган гуруҳдан ажратиб туради.

Жиноий уюшманинг асосий белгиларидан яна бири унинг икки ёки ундан ортиқ уюшган гуруҳдан ташкил топганлигидадир. Мантиқий жиҳатдан ҳам жиноий уюшма ёки бир неча гуруҳ бирлашганида аъзолар кўпчиликти ташкил этганлиги сабабли у икки кишидан ташкил топиши мумкин эмас.

¹⁹ Стручков Н.А. Уголовное ответственност и ее реализация борьбы с преступностью. Саратов. 1978г.

§.2. Жиноятда иштирок этган шахсларнинг жавобгарлик дойраси.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси Махсус қисмининг муайян моддасида назарда тутилган жиноят бир киши томонидан содир этилган бўлса, жиноятни квалификация қилиш ва айбдорга жазо тайинлаш масалалари жиноят қонунида назарда тутилган умимий асосларда ҳал қилинаверади. Аммо бир жиноят икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан иштирокчиликда содир этилса, иштирокчилик муайян гуруҳдан, уюшган гуруҳдан ёки жиноий уюшмадан иборат бўлса, жавобгарлик масалалари қандай ҳал қилиниши керак? Жиноятни иштирокчиликда ёки ана шу юқорида айтилган гуруҳлар томонидан содир этилса, жиноятнинг моҳияти ва мазмуни ўзгаради. Чунки муайян жиноят икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан содир этилса, жиноятда қатнашаётган кишилар ҳаракати бирлашади, улар уртасида қелишув юз беради. Натижада бир киши томонидан содир этилган иллати бўлмаган жиноятлар содир этилади. Жиноятни тез ва пухта амалга ошириш имконияти вужудга келади. Чунки иштирокчиликда жиноят содир этаётган шахслар жиноий қилмишнинг объектив томонини ифодаловчи ҳаракатларнинг муайян қисмини ҳар бир иштирокчи бажариши мумкин. Шахслар биргалашиб жиноят содир этган вақтда уларда жиноятни амалга ошириш учун шижоат, қатъиятлик, журъат қучаяди. Иштирокчиликда жуда қавфли жиноятлар содир этилиши, жиноятни амалга ошириш режасининг пухта ишлаб чиқилганлиги, жиноятни қош қилишнинг қийинлиги ва бошқа қатор муаммолар қелиб қилади.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят қонунида биринчи марта жиноятда иштирок этганлик учун жавобгарлик дойраси белгиланди. Жиноятда иштирок этган шахсларнинг жавобгарлик дойраси Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 30-моддасида ўзининг ҳуқуқий асосини топан.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси 30-моддасининг биринчи қисмига қўра: «Ташкилотчи, қалолатчи ва ёрдамчилар ҳам Жиноят Кодекси Махсус Қисмининг бажарувчини жавобгарликка тортиш учун белгиланган моддаси бўйича жавобгарликка тортилади». Бу умумий қоида ҳисобланади.

Қонунда жиноят иштирокчилари (ташкилотчи, қалолатчи, ёрдамчи) бир томондан ва бажарувчи, иккинчи томондан бир-бири билан боғлиқдир. Жиноий натижа умумий ва яғонадирки, жиноят содир қилишда ҳар бир иштирокчининг ўзига яраша ўрни бор, яъни ташкилотчи — ташкиллаштиради, қалолатчи—қизиқтиради, ёрдамчи — жиноятнинг амалга оширилишига ёрдам беради.²⁰

Иштирокчиларнинг содир этилган жиноят учун жавобгарлиги жиноятнинг объектив ва субъектив белгиларига асосан белгиланади. Бунда объектив томон иштирокчилардан ҳар бирининг жавобгарлиги Умумий қисм қоидалари ва Жиноят кодекси Махсус қисм нормасига асосан белгиланади.

²⁰ Стручков Н.А. Уголовное ответственность и ее реализация борьбы с преступностью. Саратов. 1978г.

Иштирокчиликда содир этилган жиноят ҳар доим қасддан содир этилиб, субъектив томондан иштирокчиларнинг ижтимоий хавфли хусусиятдаги олдиндан огоҳлантирилганлиги, уларнинг биргаликдаги фаолияти, руҳий томони эса кучларни бирлаштириш асосида жиноий натижага эришиш ёки унга онгли равишда йўл қўйилишида ифодаланади.

Иштирокчиларнинг жавобгарлиги доирасини белгилаш учун жиноят таркиби элементларидан ташқари, умумий ва махсус шартлар ҳам бўлиши керак. Умумий шартлар ўз ичига иштирокчиликнинг турини, шаклини тўғри белгилашни, иштирокчилик шакли жиноят таркибининг зарурий белгиси эканлигини ёки унинг жазони оғирлаштирувчи ҳолат эканлиги кабиларни олади. Жиноят кодексининг 242-моддаси иккинчи қисмида иштирокчилик асосий белги сифатида кўрилади ва қуролли жиноий гуруҳ ташкил этганлик, унга раҳбарлик қилганлик ва унда иштирок этганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Махсус шартлар иштирокчиларнинг жавобгарлигига таъсир қилувчи объектив ва субъектив белгиларга, шунингдек экцесс бажарувчилик, бажарувчининг ва бошқа иштирокиларнинг жиноят содир этишдан ихтиёрий қайтишин ўзида ифодалайди.

Ҳар бир жиноят иштирокчиси содир этилган жиноят учун жиноий жавобгарликка тортилади. Унга нисбатан жазо тайинлашда суд жиноий жавобгарликни жиноятнинг оғирлиги, айб даражаси ва жиноят содир этган шахснинг ижтимоий хавфлилигига мос келишини ҳисобга олиши лозим бўлади.

Бу суд жазо тайинлашда содир этилган қилмишнинг ижтимоий хавфлилигини, иш ҳолатлари ва айбдор шахсини, жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларни ҳисобга олиш кераклигини англатади.

Агар содир этилган жиноятнинг хавфлилик даражаси барча иштирокчилар учун бир хил хусусиятга эга бўлиши (уларнинг ҳаракати Махсус қисмнинг айна бир моддаси билан квалификация қилинганда), лекин иштирокчиларнинг ҳар бирини житимой хавфлилиги турлича бўлиши мумкин. Улар бир қатор объектив ва субъектив ҳолатларга боғлиқ бўлиб, шахснинг жиноят содир этишдаги иштироки даражаси ва хусусиятида намоён бўлади.

Иштироки хусусияти иштирокчиликда содир этилган жиноятда айбдорлик вазифасини белгилайди.

Ташкилотчи, ёрдамчи, далолатчининг ҳаракатлари бажарувчининг ҳаракати қайси норма билан квалификация қилинган бўлса, ўша норма билан квалификация қилинади, аниқроғи бажарувчи томонидан жиноятнинг объектив томони қай даражада бажарилгани муҳим роль ўйнайди. Агар бирон-бир сабабга кўра бажарувчи жиноятни охиригача етказа олмаган бўлса, иштирокчиларнинг ҳаракатлари ҳам тугалланмаган жиноят деб квалификация қилиниши лозим.

Жиноят иштирокчиси қонунда белгиланган тартибда айби исботланган ижтимоий хавфли қилмишлари учунгина жавобгар бўлади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 54-моддасига асосан жиноят содир

қилган шахсга жазо тайинлашда суд жазо тайинлашнинг умумий асосларига риоя қилади.

Суд жазо тайинлашда содир этилган жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасини, қилмишнинг сабабини, етказилган зарарнинг хусусияти ва миқдорини, айбдорнинг шахсини ҳамда жазони енгиллаштирувчи ва огирлаштирувчи ҳолатларни ҳисобга олади. Иштирокчиларнинг жиноят содир этишдаги иштироки даражаси ҳамда жиноий ҳаракатларнинг ижтимоий хавфлилик даражаси жазо тайинлашда ҳисобга олинади. Суд жазо тайинлашда шахснинг судланган-судланмаганлигини, гиёҳвандлик воситалари ёки алкоғолли ичимликларни истеъмол қилган ёки қилмаганлигини ва бошқа ҳолатларни ҳисобга олиши зарур.

Содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини белгилашда аниқ бир жиноят содир этилган ҳолатлардан келиб чиқиш лозим (айб шакли, жиноят мотиви, содир этиш босқичи ва бошқалар).

Ташкилотчи, далолатчи ва ёрдамчининг ҳаракатлари бажарувчининг жиноятни қайси босқичда тўхтатилганлигига қараб, яъни бажарувчи жиноятни охирига етказган, суиқасд қилган ёки тайёргарлик кўришда тўхтатилганлигига қараб квалификация қилинади.²¹

Суд-тергов амалиётида жиноятни фақат махсус субъект амалга ошириб, бошқа шахслар жиноят иштирокчиси сифатида содир этилганлиги ҳам учраб туради. Бунда жиноят иштирокчи (ташкилотчи, далолатчи, ёрдамчи) ларнинг жиноятда иштироки даражаси аникланиши керак. Жиноятнинг субъекти фақат махсус субъект жиноятларда иштирокчилар (ташкилотчи, далолатчи, ёрдамчи) махсус субъект содир этган жиноятда фақат иштирокчи сифатида квалификация қилинади. Масалан, онанинг ўз чақалогини қасддан ўлдириши (99-модда) да субъект фақат она бўлади, ташкилотчи, далолатчи, ёрдамчи эса унинг онаси, эри бўлиши мумкин ёки 114-моддадаги жиноий абортда субъект врач-акушер гинеколог бўлиб, ташкилотчи, далолатчи, ёрдамчи ҳар қандай шунга боглиқ шахс бўлиши мумкин.

Жиноят бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган қилмиш квалификация қилинаётганида иштирокчиликдаги бажарувчилардан бири гуруҳ томонидан келишилмаган бошқа жиноятни содир қилса, унга баҳо беришда айрим қийинчиликлар вужудга келади. Буни жиноят ҳуқуқида *экцесс бажарувчи* дейилади. Эксцесс, деганда бажарувчи томонидан бошқа иштирокчиларнинг жиноятдан ташқари яна бир жиноятнинг содир қилиниши тушунилади.

Бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган қилмиш учун уни содир этган шахс жавобгар бўлади.

Агар бажарувчи жиноятни охиригача етказишдан бош тортса ёки ўзига боглиқ бўлмаган ҳолда бажара олмаса ва ҳаракатни содир этса, иштирокчиларнинг ҳаракатини квалификация қилиш қийинлашади. Бундай ҳолда ташкилотчи, далолатчи, ёрдамчи ташкилотчилик, далолатчилик,

²¹ И.Игореликк Квалификация преступлений опасных для жизни и здоровья. Минск 1973 г.

ёрдамчиликка суиқасд қилганлик учун жавобгар бўладилар. Чунки барча иштирокчилар биргаликда келишилган жиноят амалга ошмаган. Бажарувчи иштирокчиларнинг жиноий ниятидан ташқари содир этган жиноят учун жавобгар бўлади ва бажарувчининг қилмиши эксцесс жиноятидир.

Жиноят ҳуқуқи назариясида эксцессни миқдор ва сифат белгиларига бўлиб ўрганилади.

Миқдор кўрсаткичли эксцессда бажарувчи бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинган жиноятни содир қилади, лекин унинг оқибати бошқа иштирокчилар ўйлагандан кўра оғирроқ бўлади. Масалан, далолатчи ўз уртоғини уларни сотганлигини айтиб, дўппослашни буюради, лекин бажарувчи унга оғир тан жароҳати етказади.

Сифат кўрсаткичли эксцессда бажарувчининг ҳаракатлари бошқа иштирокчиларнинг жиноий ниятидан умуман фарқ қилади. Масалан, учта шахс шахсий мулкни угирлашга келишади ва бажарувчи ўзаро келишув асосида хонадонга киради. Кутилмаганда хонадонга уй эгаси қайтиб келади, шунда бажарувчи ўқ-отар қуролдан ўқ отиб уй эгасига оғир тан жароҳати етказади ҳамда ўғирлик моллар билан яширинади. Бунда бажарувчининг ҳаракати бошқа иштирокчиларнинг жиноий ниятидан умуман фарқ қилади.

Бу вазиятда жиноят бажарувчиси босқинчилик, қолган иштирокчилар эса уғрилик учун (ташкилотчилик, ёрдамчилик ва далолатчилик) жиноий жавобгарликка тортиладилар.